

БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

ПОДОЛЯКА Сергій Анатолійович - кандидат юридичний наук, докторант МАУП

В статті розкривається сутність юридическої природи безпеки. В процесі дослідження поддана переосмисленню роль шредних природних и техногенных факторов, а также определенных социальных условий, связанных с возникновением или развитием этих вредных факторов окружающей среды, как угроз безопасности. На основании анализа угроз безопасности, имеющих комплексный характер, автором предложена дефиниция безопасности как составляющей правовой системы Украины.

Ключові слова: безпека, юридична природа безпеки, загроза безпеці, шкідливі чинники.

Постановка проблеми

Досягнення стану, в якому людині не загрожує жодна небезпека, завжди було як інстинктивним прагненням окремого індивіда, так і метою функціонування суспільства в цілому. Така мета значною мірою формувала вчених до пізнання навколишнього середовища для протидії загрозам зовнішнім, а політиків – до побудови організованого суспільства для протидії загрозам внутрішнього характеру. Нині одним із найважливіших критеріїв розвитку демократії у будь-якій державі є захищеність її громадян, яка закріплена в законодавчих нормах і має дієвий механізм реалізації. Так, згідно зі ст. 3 Конституції України вищою цінністю визнаються людина, її права і свободи, у ст. 21 і 22 стверджується, що права та свободи лю-

дини і громадянина є такими, що діють безпосередньо і водночас «не є вичерпними», у ст. 64 зазначено, що права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією, а вже ст. 39 уточнює, що обмеження деяких прав «може встановлюватись судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку» [1].

Сполучаючи викладене в положеннях перелічених статей, можна дійти до висновку, що безпека посідає центральне місце в правовій системі України. Вона не лише виступає критерієм обмеження основних прав і свобод людини і громадянина, а й визначає основний зміст діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Численні дослідження соціально-правової природи безпеки містять переважно не систематизовані і не уніфіковані доктринальні поняття безпеки, які здебільшого розкривають соціальну, а не юридичну природу безпеки. Окремі грані проблематики безпеки розкриті в працях С. В. Степашина, М. В. Щедрина, В. К. Колпакова, Ю. П. Битяка, П. В. Мельника, Н. Р. Нижника та інших вітчизняних і зарубіжних вчених, однак комплексний аналіз окресленої проблеми все ще вимагає як систематизації і синергетичного опрацювання озвучених ідей, так і генерування нових.

Мета статті

Метою статті є аналіз юридичної природи безпеки, генерування дефініції безпеки як складової правової системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Розкриваючи суть безпеки, в першу чергу необхідно звернути увагу на те, що безпека є досить складною, багатогранною і комплексною категорією, зміст якої видається доступним на інтуїтивному, етимологічному рівні. Зокрема, на етимологічному рівні безпека означає «положення, при якому не загрожує небезпека кому-небудь, чому-небудь», тобто «відсутність небезпеки, збереження, надійність». При цьому небезпека в загальному сенсі визначається як «можливість, загроза чого-небудь небезпечного», а саме «здатного викликати, заподіяти яку-небудь шкоду, біду» [2, с.34].

Таким чином, з логіко-позитивного аналізу наведених понять безпеку в широкому, найзагальнішому сенсі можна розуміти як такий стан об'єкта, при якому відсутня небезпека або можливість спричинення йому будь-якої шкоди.

Численні автори формулюють дефініції безпеки, розкриваючи її з різних сторін, що підтверджує багатогранність і глибину цього поняття. Так, наприклад, С. В. Степашин визначає безпеку як «стан або тенденції розвитку, умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів і відносин, за яких забезпечується збереження їх якісної діяльності з об'єктивно обумовленими змінами в цій діяльності та її вільне функціонування, що відповідає її природі і нею визначається» [2, с.125]. На думку М. В. Щедріна, безпека є мірою захищеності середовища життєвого буття, честі, гідності, цінності особи, соціальних груп, держави, суспільства, цивілізації [3]. В. К. Колпаков визначає безпеку як явище, тотожне гомеостазу системи, під яким прийнято розуміти тип динамічної рівноваги, характерний для складних, саморегульованих систем, який полягає в підтримці суттєво важливих для збереження системи параметрів у певних межах. [4, с.349].- Ю. П. Битяк вважає, що безпека тісно пов'язана зі всіма аспектами життя

суспільства, стрижневим завданням якого є самозбереження і розвиток [5, с.132].

Законодавча адміністративна дефініція безпеки в початковій формі закріплена в нормах Закону України «Про основи національної безпеки України». Згідно з цим законом національною безпекою є «стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, при якому забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам» [6]. Піддаючи аналізу сформульоване визначення, підкреслимо, що законодавець справедливо встановлює взаємозв'язок безпеки як елементу правової системи держави з такими основоположними категоріями державознавства і правознавства як «людина», «громадянин», «суспільство», «держава», але при цьому застосовує такі маловивчені теорією держави і права терміни як «національні інтереси», «життєво важливі інтереси» та «потенційні загрози». Щоправда, термін «національні інтереси» також розкривається в згаданому законі. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України», до національних інтересів належать «життєво важливі матеріальні, інтелектуальні й духовні цінності українського народу, як носія суверенітету та єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток». Ця ж стаття розкриває нам поняття елемента «загрози національній безпеці» як наявних та потенційно можливих явищ і чинників, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [6].

В етимологічному сенсі небезпека означає можливість спричинення шкоди. Грунтуючись на сформульованому етимологічному понятті безпеки й аналізі Закону України «Про основи національної безпеки України» можна дійти до висновку, що загрози безпеці, формально закріплені в цьому Законі, а саме ст. 7, цілком і повністю ототожнюються з негативними умовами і чинниками, які створюють небезпеку конституційним та іншим законним інтересам

особи, суспільства, держави і нації. Подібний підхід до розуміння загроз безпеці непомірно розширює зміст поняття безпеки. Під таким кутом безпеку слід розглядати в найширшому сенсі, пов'язуючи цю категорію з різноманітним спектром негативних умов і чинників політичного, економічного, організаційного, юридичного й іншого характеру. В ході ж розгляду безпеки як складової правової системи України, що призводить до обмеження основних прав і свобод людини і громадянина, очевидним стає не виправданість широкого підходу до розуміння поняття безпеки.

Загроза безпеці як категорія правової системи України має ототожнюватися з умовами і чинниками навколишнього середовища, які не повною мірою регулюються правовими нормами, а отже, створюють високу ймовірність завдання шкоди конституційним й іншим інтересам особи, держави, суспільства і нації. Під такими чинниками слід розуміти різноманітні фізичні, хімічні, біологічні прояви і дії предметів і явищ, а також перебіг процесів природного середовища і діяльність технічних систем, здатних заподіяти шкоду конституційним та іншим законним інтересам особи, суспільства, нації, держави.

Чинники, що виникають у навколишньому середовищі й здатні розвиватися в ньому незалежно від свідомості й волі людини, можна назвати шкідливими природними чинниками навколишнього середовища. Прикладом таких чинників є різноманітні фізичні, хімічні, біологічні прояви і дії повеней, землетрусів, інших природних явищ, що завдають шкоду життю і здоров'ю людини, державному і муніципальному майну як прямо, безпосередньо, так і опосередковано через наслідки, відкладені у часі.

Що стосується фізичних, хімічних, біологічних проявів і дій предметів, явищ і процесів технічних систем, здатних заподіяти шкоду конституційним та іншим законним інтересам особи, суспільства, держави і нації, то їх можна назвати шкідливими техногенними чинниками навколишнього середовища. Ці чинники виникають у навколишньому середовищі під контролем людини, залежать від її волі і свідомості,

але разом з цим здатні, певною мірою, розвиватися в навколишньому середовищі незалежно від волі і свідомості людини. Прикладом шкідливих техногенних чинників навколишнього середовища є різноманітні шкідливі для життя і здоров'я людини фізичні, хімічні, біологічні прояви та дії транспортних засобів, будівель, споруд та інших об'єктів технічних систем. Таким чином, предмети, явища і процеси, які створюють шкідливі природні й техногенні чинники навколишнього середовища логічно вважати матеріальними носіями цих чинників, або, іншими словами, природними й техногенними джерелами небезпеки конституційних і законних інтересів.

Розуміння загрози безпеці, що пов'язує безпеку з використанням об'єктів, які являють підвищену небезпеку для суспільства, або являють таку з настанням стихійних лих та інших надзвичайних обставин, має чимало прихильників і тривалий час використовується в юридичній науці та законодавстві. За такого підходу під джерелом підвищеної небезпеки в юридичній науці розуміють:

- діяльність, пов'язану з використанням певних речей, яка не піддається безперервному і загальному контролю людини, що й обумовлює високу ймовірність завдання шкоди;
- властивості речей і сил природи, які при досягнутому рівні науки і техніки не піддаються повністю контролю людини і відрізняються високим ступенем ймовірності завдання шкоди життю і здоров'ю людей або матеріальним цінностям;
- предмети, речовини, устаткування, які створюють підвищену небезпеку лише в процесі їх використання.

Беручи до уваги зазначене, автор вважає, що загрозу безпеці, як складовій правової системи України, складають не стільки джерела підвищеної небезпеки, скільки створювані ними певні шкідливі природні й техногенні чинники, а також певні соціальні умови, пов'язані з виникненням або розвитком цих шкідливих чинників навколишнього середовища. Такі соціальні умови являють собою певні ситуації, що виникають за участю фізичних і юридичних осіб з приводу використання техногенних і при-

родних джерел небезпеки. При цьому потребують офіційної оцінки з боку держави наступні загрози конституційним та іншим законним інтересам:

- правомірне використання фізичними і юридичними особами предметів, явищ і процесів, а саме природних і техногенних джерел небезпеки;
- правопорушення, що сприяють виникненню і (або) розвитку шкідливих природних і техногенних чинників навколишнього середовища;
- юридичні казуси, що сприяють виникненню і (або) розвитку шкідливих природних і техногенних чинників навколишнього середовища.

Таким чином, офіційної оцінки з боку держави потребує, в першу чергу, правомірне використання фізичними і юридичними особами предметів, явищ і процесів, які потенційно є природними й техногенними джерелами небезпеки конституційним та іншим законним інтересам. При цьому під правопорушенням як соціальною умовою, що сприяє виникненню і (або) розвитку шкідливих природних і техногенних чинників навколишнього середовища слід розуміти протиправну винну дію (бездіяльність) фізичної або юридичної особи, яка призводить до виникнення і (або) розвитку фізичних, хімічних, біологічних проявів природних і техногенних предметів, явищ і процесів навколишнього середовища, що створюють небезпеку конституційним та іншим законним інтересам особи, суспільства, держави і нації, за яку законом передбачена юридична відповідальність. Юридичний казус як соціальна умова, що сприяє виникненню і (або) розвитку шкідливих природних і техногенних чинників навколишнього середовища є обставиною (ситуацією), що склалася за участю фізичних і юридичних осіб у результаті дії предметів, явищ і процесів природного середовища і технічних систем, яка здатна заподіяти (заподіює, заподіяла) шкоду конституційним та іншим законним інтересам особи, суспільства, держави і нації і тягне за собою юридичні наслідки. При такому підході, юридичний казус – це подія, яка настає не через

спрямовану волю особи, а тому не може бути передбачена заздалегідь.

Зрештою, загроза безпеці як категорія правової системи України має комплексний характер. Вона охоплює сукупність чинників та умов (ситуацій) навколишнього середовища, які не завжди діють у правовому полі, а отже, створюють високу ймовірність завдання шкоди конституційним та іншим законним інтересам особи, суспільства, держави і нації. З такої точки зору, загрозу безпеці, як складовій правової системи України, становлять шкідливі природні й техногенні чинники навколишнього середовища, пов'язані з правомірними діями (діяльністю) фізичних і юридичних осіб із використанням предметів, процесів і явищ техногенних і природних джерел небезпеки конституційним та іншим законним інтересам особи, суспільства, держави і нації, що підлягають оцінці з боку держави, а також правопорушення і юридичні казуси, що сприяють виникненню і (або) розвитку цих чинників.

Висновки

Базуючись на викладених підходах до розуміння загроз безпеці, а також інтересів особи, суспільства, держави і нації, пов'язаних із безпекою, можна сформулювати комплексне визначення безпеки як складової правової системи України, що співвідноситься з етимологічним розумінням цієї категорії.

Безпека – це врегульований правом стан захищеності конституційних та інших законних інтересів особи, суспільства, держави і нації, за якого відсутні шкідливі природні й техногенні чинники навколишнього середовища, пов'язані з правомірними діями (діяльністю) фізичних і юридичних осіб, що санкціонуються, контролюються державою, щодо використання небезпечних предметів, явищ і процесів – техногенних і природних джерел небезпеки конституційним та іншим законним інтересам особи, суспільства, держави і нації, а також виключені правопорушення та юридичні казуси, що сприяють виникненню і (або) розвитку шкідливих природних і техногенних чинників навколишнього середовища.

АНОТАЦІЯ

У статті розкривається сутність юридичної природи безпеки. У процесі дослідження децю переосмислено роль шкідливих природних і техногенних чинників, а також певних соціальних умов, пов'язаних із виникненням або розвитком цих шкідливих чинників навколишнього середовища, як загроз безпеці. На основі аналізу загроз безпеці, що мають комплексний характер, автором запропоновано дефініцію безпеки як складової правової системи України.

SUMMARY

It is the reveals essence of the legal nature of security in the article. In research process slightly reinterpreted harmful role of natural and anthropogenic factors and certain social conditions associated with the emergence or development of harmful environmental factors as security threats. Based on the analysis of security threats that have a comprehensive nature, the author proposed a definition of security as part of the legal system of Ukraine.

У цілому, безпека, як складова правової системи України, є самостійною галуззю правової охорони і захисту конституційних та інших законних інтересів особи, суспільства, держави і нації, котра обумовлена такими, що створюють високу ймовірність завдання шкоди цим інтересам фізичними, хімічними і біологічними проявами і діями природного середовища і технічних систем, пов'язаними з правопорушеннями та юридичними казусами, а також такими, що підлягають офіційній оцінці з боку держави діями фізичних і юридичних осіб з використанням предметів, явищ і процесів – матеріальних носіїв перелічених проявів і дій (техногенних і природних джерел небезпеки конституційним та іншим законним інтересам особи, суспільства, держави і нації).

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України – 1996. – № 30. – ст. 141.
2. Степашин С. В. Основы безопасности государства / Степашин С. В. – М.: Закон и право, Литэк, 1995. – 234 с.
3. Щедрин Н. В. Отличительные признаки мер безопасности // Вопросы подготовки и переподготовки юридических кадров в условиях реформы в России. – Красноярск, 1994. – с. 47–50.
4. Колпаков В. К. Административно-делктный правовой феномен: монографія / Колпаков В. К. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 528 с.
5. Битяк Ю. П. Переконання і примус у державному управлінні. Адміністративна відповідальність: конспекти лекцій / Битяк Ю. П., Зуй В. В., Комзюк А. Т. – Х.: Укр. юрид. академія, 1994. – 44 с.
6. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України – 2003. – № 39. – ст. 351.